

Розділ III. КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.7

І.О. Радіонова

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ VERSUS ПОСТ-МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ: ПРАКТИКИ ТА ДИСКУРСИ

Стаття присвячена аналізу основних напрямів, етапів реалізації та ключових ідей критики політики мультикультуралізму. Доводиться, що положення пост-мультикультуралізму не є принципово новими відносно мультикультуралізму. Пропонується розглядати політику мультикультуралізму як складно структуровану, представлену у вигляді числених моделей. Виявляються умови ефективних моделей мультикультурного громадянства.

Ключові слова: *десекуритизація, іммігранти, культура, мультикультуралізм, мультикультуралізм як громадянство, пост-мультикультуралізм,*

Стаття посвящена аналізу основних напрямів, етапів реалізації та ключових ідей критики політики мультикультуралізму. Доказується, що положення пост-мультикультуралізму не являються принципово новими відносно мультикультуралізму. Пропонується розглядати політику мультикультуралізму як складно структуровану, представлену у вигляді числених моделей. Виявляються умови ефективних моделей мультикультурного громадянства.

Ключевые слова: *десекуритизация, иммигранты, культура, мультикультурализм, мультикультурализм как гражданство, пост-мультикультурализм.*

The article examines the main trends, development stages and key ideas of the critique of the policy of multiculturalism. It demonstrates that the theses of post-multiculturalism are not fundamentally new compared to the ones of multiculturalism. It is proposed that the policy of multiculturalism should be viewed as a complex structure, represented by multiple models. The conditions for effective multicultural citizenship models are identified.

Key words: *desecuritization, immigrants, culture, multiculturalism, multiculturalism as citizenship, post-multiculturalism.*

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття практично усі суспільства зіткнулися з викликами та загрозами мультикультурності. Яскравим прикладом спроби опанувати цю ситуацію є безперечно США. Саме ця країна із самого початку мала мультикультурне походження. Американське суспільство намагалося уникати мультикультурності створюючи нову ідентичність, нову американську культуру на засадах ідеї «плавильного котла». Кінець ХХ століття ознаменувався тим, що концептуальна схема «плавильного котла» вичерпала себе. На зміну їй прийшло нове розуміння американської ідентичності – ідея «салату», де кожний компонент зберігає свій смак. Цій ідеї і відповідає мультикультурне суспільство. Внаслідок інтенсифікації процесів

міграції в умовах глобалізації практично усі суспільства стають мультикультурними, що породжує для них суттєві проблеми та загрози.

Аналіз актуальних досліджень. З початку 2000-х років у Європі очевидною стала негативна реакція на мультикультурні ініціативи, програми, політику мультикультуралізму загалом. У США політику мультикультуралізму критикують переважно представники республіканської партії та представники консервативного напрямку мислення [2; 3]. Дистанціювання від мультикультуралізму постає як політичний тренд, політики навіть уникають застосовувати сам термін (M-word). На зміну мультикультуралізму пропонується так званий пост-мультикультуралізм. Пропоненти пост-мультикультуралізму вважають, що він вийде за межі мультикультуралізму, і у той самий час уникне спокус гомогенізації. Так, В. Кимліка справедливо зауважує що, хоча немає єдності згідно того, що прийде «після мультикультуралізму», дивовижний консенсус існує щодо висновку, що ми вже існуємо у «пост-мультикультурну» добу [4, с. 33]. Культурне розмаїття є долею людства у новому тисячолітті, викликом, від відповіді на який залежить ефективність функціонування суспільних систем.

Мета статті – уточнити основні напрями політики мультикультуралізму та окреслити контури дискурсу пост-мультикультуралізму.

Виклад основного матеріалу. Основні етапи реалізації політики мультикультуралізму можуть бути представлені наступним чином. У 60-х роках ХХ ст. відбулась постановка мультикультурності як проблеми, у 70-80-ті роки ХХ ст. мала місце операціоналізація політики мультикультуралізму, а з початку 2000-х років почалася її масова критика (деякі дослідники вважають, що критика та відхід від політики мультикультуралізму починаються вже з середини 1990-х рр.).

Загальною метою починаючи з 60-х років ХХ ст. була ліквідація дискримінації за будь-якою відмінною ознакою, однакові можливості для усіх членів суспільства, визнання множинності культурних ідентичностей на противагу асиміляції, можливість репрезентації цих ідентичностей у суспільстві, прийняття етнічного плюралізму, взаєморозуміння та взаємоповага між усіма групами. Тож основним ідейним постулатом мультикультуралізму була єдність розмаїтого. При цьому центральними суспільними критеріями розрізнення виступають «культурне походження» і «культурна ідентичність». Такий підхід потребував визначення культури.

Одна з можливих стратегій визначає культуру як характерну рису різних субгруп усередині суспільства, котра залежить від етнічного, релігійного і географічного спадку цих груп і від того, як ці групи транслиують цю спадщину в сучасних стилях розуміння і інтеракцій. Інший підхід ідентифікує культуру із соціально домінуючою моделлю комунікації і дії. Також можливим є розуміння культури як аспекту індивідуальних відмінностей між індивідами, який повинен бути прийнятим і зрозумілим.

Об'єднуючим моментом усіх цих інтерпретаційних можливостей є установка на рівність шансів культурного розвитку. Це потребує визначення спільного (загального) культурного простору. Однак його структурування ускладнюється тим, що окрім відмінностей між культурами існують також і внутрішньо культурні відмінності. Культури змінюються і в часі. Слід також зазначити, що при наявності великої кількості поглядів на суттєві питання, неминуче виникла проблема селекції: чи є ті ці інші погляди легітимною частиною різноманітності, до якої ми повинні толерантно ставитися, або ми повинні в цих питаннях виробити певну стратегію і врахувати загальну єдність. Конфлікт субкультур і домінуючої культури призводить у деяких питаннях до зіткнення норм сімейного середовища з цінностями домінуючої культури. Такі зіткнення провокують культурне нерозуміння, викликають інституціоналізовану дискримінацію (наприклад, заборону для дівчини носити хиджаб у школах у Франції). Однак, «тиранія» політкоректності фактично зробила неможливою тематизацію та проблематизацію культурних відмінностей та особливостей.

Структурною передумовою конституювання мультикультурного суспільства є правова і соціальна рівність усіх його членів. Операціоналізація політики мультикультуралізму у 70-80-х роках ХХ століття була направлена саме на досягнення цієї рівності у повсякденних практиках. Однак, як підкреслює Г.Фрімен, практично ні одна країна не проводила системну політику, заходи, що вживались, не були когерентними. Правила, інститути та практики не були согласовані один з одним. Г.Фрімен визначає ситуацію як «печворк» політик, субсистему дій, яка слабо, або зовсім нескоординована (3, с. 946). Отже, за годи свого вживання сам термін мультикультуралізм почав застосовуватись у распливчастому, не уточненому дискурсивному полі.

Ускладнення у реалізації політики мультикультуралізму призвели до фокусування на «безпечних» темах, до яких, у першу чергу, належать одяг, кухня, музика, свята та інше. Однак, навіть ця політика визнання аутентичних культурних практик може бути небезпечною, бо деякі звичаї, традиції не заслуговують толерантного ставлення (наприклад примус до вступу у шлюб). Уникнення загроз у дискурсі автентичності призвело до тривіалізації або діснеїфікації культурних відмінностей, тобто ще більш вузького фокусування на кулінарії, музиці, танцях, одязі. Утвердилось спрощене розуміння мультикультуралізму як моделі «3S» - визнання статичних культурних відмінностей: відмінності кухні, одягу та музики, без концентрації уваги на політичних та економічних нерівностях (cuisine, fashion, music). У той же час необхідно підкреслити, що таке спрощення може посилювати сприйняття культурних меншин як «інших», «чужих», провокує сприйняття культур як статичних та герметичних, не враховуючи їх зміну у часі та взаємовплив.

З початку 2000-х років починається критика мультикультуралізму. Відроджуються ідеї єдиної нації, загальних цінностей, пропонується навіть повернення до політики асиміляції. Ключові ідеї критики політики мультикультуралізму можуть бути визначені наступним чином:

- мультикультуралізм визначається та критикується як фіксована ідеологія чи догма, незважаючи на існуючий «печворк» політик, практик та інституцій, які розгорталися на рівні життєвого світу іммігранта;

- критики вважають, що мультикультуралізм створив умови задля «зловживання» політкоректністю, що заперечує можливість дискусії щодо реалій імміграції;

- мультикультуралізм провокує етнічний сепаратизм, відмову від загальних національних цінностей, загрожує способу життя корінної спільноти (ці ідеї використовуються переважно представниками правих партій);

- мультикультуралізм загострює питання політичного, економічного, соціального виключення, а у крайніх випадках може призводити навіть до ізоляції (ці ідеї здебільшого поширені серед представників партій лівої орієнтації);

- мультикультуралізм підтримує репресивні практики, такі як нерівність жінок, примус до вступу в шлюб та інші, які в рамках політичної коректності трактуються з позицій культурного релятивізму;

- деяки критики мультикультуралізму навіть вважають, що ця політика створює сприятливі умови для тероризму [5, с. 6–12].

Виходячи з такої критики мультикультуралізму прибічники пост-мультикультуралізму пропонують розглядати пост-мультикультуралізм як модель громадянства, що підкреслює пріоритет політичної участі та економічних можливостей (у порівнянні з політикою культурного визнання яка перетворилася на символ), пріоритет прав людини та індивідуальної свободи відносно поважання культурних традицій, пріоритет побудови загальних інклюзивних національних ідентичностей, пріоритет культурних змін та культурного змішування щодо закріплення статичних культурних відмінностей.

Необхідно підкреслити, що пошуки об'єднуючого у культурній багатоманітності завдяки визначенню нормативної шкали соціальних і особистісних цінностей було притаманно теоретикам мультикультуралізму вже у 90-ті роки ХХ ст. Так, Дж. Бенкс, в якості основної цінності американського суспільства висуває ідею рівності. Із неї витікають цінності індивідуалізму, індивідуальних можливостей та індивідуальної мобільності. Індивідуальний успіх, підкреслює Дж. Бенкс, є важливішим, ніж входження у сім'ю, суспільство, державу [1, с. 8–9]. Отже, ідея пріоритету прав людини та індивідуальної свободи відносно поважання культурних традицій не є надбанням пост-мультикультуралістів, а вже була використана прибічниками мультикультуралізму. Однак, цінності індивідуалізму притаманні переважно західним культурам. Східні культури зберігають пріоритет сім'ї та найближчого оточення. Тож, обираючи життєві стратегії індивідуалізму іммігранти обирають або часткову асиміляцію (соціальна адаптація на робочому місці, але збереження своєї культури у приватній сфері), або пропонують контр-стратегії, навіть стратегію геттоізації (Ф.Бок), яка стає можливою, не в останню чергу, завдяки чисельності мігрантів, місцям їх компактного проживання (China тауни практично у всіх глобальних містах,

арабські вулиці у Лондоні, турецькі райони у Німеччині, арабські райони у Парижі).

Слід також зазначити, що політика мультикультуралізму є складно структурованою, до неї входять різні напрями. Пост-мультикультурний дискурс сфокусовано переважно на політиці по відношенню до іммігрантів. Цей аспект співвідношення мультикультуралізму та пост-мультикультуралізму проаналізовано В.Кимліком. Він зазначає, що «мультикультуралізм» є таким само старим як само людство. Різні культури завжди знаходили шляхи до співіснування, поважання різноманітності. Але мультикультуралізм, який концептуалізується у контексті «підйому та занепаду», є специфічним історичним феноменом, який притаманний для західних демократій, та повинен розглядатись у широкому контексті трансформацій періоду після закінчення II Світової війни.

Основним змістом цих трансформацій було визнання рівності рас та індивідів. У 1947–1965 рр. відбувається боротьба за деколонізацію. Зокрема період 1955–1965 рр. ознаменувався боротьбою проти расової сегрегації та дискримінації, яка була ініційована рухом афро-американців за громадянські права. В. Кимліка пропонує розглядати мультикультуралізм як третій період цих трансформацій, який починається з кінця 60-х років XX ст. [4, с. 35]. У західних демократіях на його думку виникають три моделі мультикультуралізму: розширення прав і можливостей корінних народів (наприклад маорі у Новій Зеландії, або аборигенів в Австралії); нові форми розподілу влади для автономних груп (наприклад басків та каталонців в Іспанії, шотландців у Великій Британії) і як третя модель – нові форми мультикультурного громадянства для іммігрантських груп. [4, с. 37]. Виходячи з цього концептуалізація пост-мультикультуралізму, на думку В. Кимліка, потребує перш за все уточнення мультикультуралізму. Мультикультуралізм необхідно розуміти не як модель «3S», яка безперечно є найбільш очевидною завдяки школам та медіа, а як розвиток нових моделей демократичного громадянства, маючих на меті подолання недемократичних відносин ієрархії та виключення, які продовжують існувати навіть після заборони формальної дискримінації. Тож, коли прибічники пост-мультикультуралізму критикують мультикультуралізм, вони концентрують увагу на іммігрантах, виключаючи зі свого аналізу корінні народи та автономні групи. Хоча В. Кимліка вважає, що навіть політика мультикультуралізму по відношенню до іммігрантів включає питання політичної участі та економічного перерозподілу. В. Кимліка підкреслює, що усі ті моделі мультикультурної політики, які він виділяє, поєднують у собі політичні, економічні, соціальні та культурні виміри. Так, надання землі корінним народам безперечно має культурне та релігійне значення, так само, як і економічне та політичне.

Стосовно пункту критики, згідно з яким мультикультуралізм ігнорує важливість універсальних прав людини, В.Кимліка висловлює категоричну незгоду, та підкреслює, що теорія та практика мультикультуралізму базуються саме на визнанні універсальних прав людини. Мультикультуралізм саме

заперечує культурні практики, які виключають визнання прав людини. Прибічники пост-мультикультуралізму також критикують мультикультуралізм як політику, яка ігнорує реалії культурних змін. Але на думку В. Кимліка, мультикультуралізм – як громадянство це саме трансформативний підхід як для більшості, так і для меншин [4, с. 39]. Він вимагає нових практик як для домінуючих, так і для підлеглих груп, пропонує нові дискурси та ідентичності. Адже повсякденні практики меншин у деяких випадках включають етнічну та расову дискримінацію, антисемітизм, гендерну нерівність та інші практики, які несумісні з нормами які утверджує мультикультуралізм.

Коли зараз констатується відхід від мультикультуралізму необхідно пам'ятати про плюральність його моделей. Тоді відхід від мультикультуралізму постає як відхід від однієї з його моделей, у той час як інші залишаються на порядку денному. Зміна курсу стосується тільки політики по відношенню до іммігрантських груп. Існує точка зору, згідно якої відхід від мультикультуралізму означає повернення до традиційних для західних демократій ліберальних поглядів, згідно яких, етнічні питання це питання які відносяться до приватної сфери, у той час як громадянство є унітарним (Р.Брубакер). Однак, В.Кимліка полемізує з цією точкою зору, висуваючи свій основний контраргумент: якщо заперечується модель мультикультурного громадянства, то вона заперечується для усіх, у тому рахунку й національних меншин та корінних народів, що не відбувається. Отже, заперечується ця модель саме для іммігрантів. Але навіть на цьому рівні, підкреслює В. Кимліка, існують суттєві відмінності як між країнами (активна підтримка іммігрантів в Канаді, відмова від цієї політики на федеральному рівні в Австралії), так й у самих країнах (у Австралії відмова від політики підтримки іммігрантів на федеральному рівні супроводжувалась прийняттям нових програм на рівні штатів). Тож, навіть відповідно до іммігрантського мультикультуралізму має місце більш складна ситуація ніж проста відмова від цієї політики як такої.

Виникає питання, чому мультикультуралізм як громадянство працює в деяких контекстах, але не працює в інших. Це питання є принциповим щодо уточнення перспектив мультикультуралізму на Заході, так само як для спроб визначення потенціалу моделі цієї політики по відношенню до культурної множинності у сучасному глобальному світі. Пост-мультикультуралізм, відмовляючись від мультикультуралізму в загалі, уникає обговорення умов його ефективності в локальних просторових та часових контекстах. У зв'язку з цим особливої уваги заслуговує спроба В. Кимліка визначити умови ефективних моделей мультикультурного громадянства. До однієї з основних умов він відносить десек'юритізацію. Десек'юритізація відбулась, коли відношення між державою та групами меншин були вийняті з боксу «безпеки», та розташовані у боксі з написом «демократичні політики» [4, с. 43]. Відчуття безпеки або небезпеки на геополітичному рівні, на думку В.Кимліка, впливає на відношення держави до меншин у контексті внутрішньої політики. Меншини усвідомлюються як потенційні колабораціоністи у разі небезпеки, тож держава закриває для них доступ до влади та ресурсів [4, с. 43]. Західні країни вже не

мають ворогів серед своїх сусідів (НАТО виключило можливість агресії західних держав по відношенню до членів НАТО). Однак, після масштабних терористичних атак західні демократії визначили свого потенційного ворога – міжнародний тероризм. Саме з загрозою терористичних атак пов'язано звинувачення мультикультурної політики у створенні привабливих умов для терористичних угруповань (насторожене відношення існує перш за все до прибічників ісламу). Однак, навіть серед самих західних держав виникають претензії один до одного щодо захисту прав етнічних меншин, якщо вони розміщуються на сусідніх територіях (наприклад, вимоги захисту етнічних сербів в Боснії). На наш погляд, глобальна фінансова криза, яка призвела до якісно нових соціоекономічних умов, також призвела до переносу діалогу між меншинами та державою із площини демократичного діалогу у контекст державної безпеки (наприклад в умовах росту безробіття в Іспанії висувуються вимоги відмовити румунам в робочих місцях).

Алармістська позиція більшості прибічників пост-мультикультуралізму не дозволяє аналізувати політику мультикультуралізму у локальних контекстах її розгортання. Дійсно діалог, як комунікація заради згоди, між культурами, які спираються на різні світоглядні системи є ускладненим, та має обмежені перспективи. Однак, демократична дискусія повинна гарантувати урахування перспектив усіх учасників дискусії. Усі спогади про «безпроблемне» минуле в умовах асиміляції мігрантів, або спроби пост-мультикультуралізму вирішити усі питання культурної множинності тільки на рівні гарантії прав і свобод індивіда, є непродуктивним в умовах, коли внаслідок інтенсифікації процесів міграції фактично усі суспільства стають мультикультурними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, пост-мультикультуралізм поки не запропонував принципово нових підходів, які були б плідними у сучасних ускладнених контекстах. Культурна множинність постає вже не тільки як фактичність, а як право на відмінність. Оскільки принципова відмова від визнання культурної множинності у глобальному світі є неможливою, необхідно прийняти висновок, що критичне осмислення досвіду мультикультуралізму і як політики, і як дискурсивної практики є безперечно необхідні, адже очевидної альтернативи щодо нього доки не запропоновано.

ЛІТЕРАТУРА

1. Banks J.A. Multicultural Education: Characteristics and Goals/ J.A.Banks // Multicultural Education. Issues and Perspectives / [ed. by J.A. Banks, Ch.A. McGee Banks]. — Massachusetts : Allyn and Bacon, 1993. — P. 3—28.
2. Brubaker R. The Return of Assimilation ? / Rogers Brubaker // Ethnic and Racial Studies. — 2001. — № 24/4. — P. 531—48.
3. Freeman G. Immigrant Incorporation in Western Democracies / Gary Freeman // International Migration Review. — 2004. — 38 (3). — P. 945—969.
4. Kymlicka W. The Rise and Fall of Multiculturalism?: New Debates on Inclusion and Accommodation in Diverse Societies / Will Kymlicka // The Multiculturalism Backlash: European Discourses, Policies, and Practices / [ed. by S. Vertovec and S. Wessendorf]. — London and N.Y. : Routledge, 2010. — P. 32—49.

5. Vertovec S. Assessing the Backlash against Multiculturalism in Europe / S. Vertovec, S. Wessendorf // The Multiculturalism Backlash: European Discourses, Policies, and Practices / [ed. by S. Vertovec and S. Wessendorf]. — London and N.Y. : Routledge, 2010. — P. 1—31.